

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

УДК 347.626

ОВЧАТОВА-РЕДЬКО Алла Олександрівна

**МАЙНОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЖІНКИ ТА ЧОЛОВІКА,
ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ФАКТИЧНОМУ ШЛЮБІ,
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право, міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса-2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
КІЗЛОВА Олена Сергіївна,
Одеська національна юридична академія,
доцент кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України
ЛУЦЬ Володимир Васильович,
Академія муніципального управління,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін;

кандидат юридичних наук, доцент
ЗІЛКОВСЬКА Людмила Михайлівна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
заступник декана економіко — правового факультету

Захист відбудеться 2 жовтня 2009 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 1 вересня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Початок 90-х років минулого сторіччя ознаменувався значною кількістю соціальних та економічних змін у житті українського суспільства та держави. Багато правових інститутів були трансформовані й адаптовані до нових умов. Зазнало змін й ставлення до такого, давно відомого соціального та правового інституту, як шлюб. Підвищення динамізму життя, відсутність політичної, соціальної, економічної тощо стабільності стали чинниками того, що значна частина молоді перестала розглядати шлюб як єдину або, принаймні, головну підставу створення сім'ї, внаслідок чого все більшого поширення набуває така спрощена форма співжиття чоловіка та жінки, як фактичний шлюб (перебування у фактичних шлюбних відносинах).

Про зміну підходів свідчать і соціологічні дослідження. Так, за результатами дослідження, проведеного у 2006 р. центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень 12 % молодих сімейних пар живуть в Україні незареєстрованими, а кожний другий українець у віці від 18 до 25 років вважає його для себе прийнятним. Традиційний шлюб для українців, які не досягли середнього віку, втрачає привабливість. За даними того самого опитування чверть тих жителів України, яким не виповнилося 35 років, вважають його «застарілою інституцією». Втім, і загальна перспектива для людства виглядає не набагато кращою: за прогнозами фахівців, загалом у світі інститут шлюбу проіснує не довше, ніж до 2050 року.

Підтверджують цю тенденцію й статистичні дані останнього року по Україні, наведені в Інтернет-виданнях. Так, за даними прес-служби МЮ України у 2008 р. шлюбів укладено 321.992 тис., що на 22, 7% менше, ніж у 2007 р.

Слід зазначити, що фактичні шлюбні відносини, будучи зумовленими різними чинниками об'єктивного та суб'єктивного характеру, існували задовго до виникнення правового інституту шлюбу. З часів римського класичного права «фактичний шлюб» (конкубінат) слугував достатньо надійним засобом захисту прав та інтересів чоловіка та жінки, які бажали проживати разом, але з об'єктивних причин не могли укласти «законний римський» шлюб. Досить поширеним цей інститут був і у більш пізніх європейських правових системах (особливо у Західній Європі).

В Україні «фактичний шлюб» також має прадавнє коріння, хоча ставлення до нього у різні часи зазнавало досить відчутних трансформацій. Згідно з положеннями сучасного сімейного законодавства України за особами, які перебувають у «фактичних шлюбних відносинах», визнається низка майнових прав, хоча ні самого поняття «фактичного шлюбу» («фактичних шлюбних відносин»), ні детальної регламентації згаданих прав та відповідних обов'язків ні Сімейний кодекс України, ні інші акти сімейного законодавства не містять, що

призводить до виникнення спорів між учасниками цих відносин, а також іншими особами, чиї інтереси виявляються порушеними.

Актуальність теми дисертаційного дослідження підсилюється тими обставинами, що кількість публікацій з проблематики, яка стосується фактичних шлюбних відносин, у вітчизняній правовій літературі є вкрай незначною, а більшість проблем у цій галузі взагалі залишилися поза увагою науковців. Зокрема, залишаються недостатньо проаналізованими поняття фактичних шлюбних відносин та їхніх ознак, обсяг і характер майнових відносин, що виникають між «фактичним подружжям» на підставі ст. 74 СК України, умови виникнення та обсяг аліментних відносин між таким «подружжям» тощо.

Зазначені обставини й зумовлюють доцільність дослідження правового регулювання «фактичного шлюбу», зокрема, майнових відносин, що складаються між «фактичним подружжям».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до напрямків досліджень Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006-2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970), а також відповідно до теми наукових досліджень кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України».

Мета і завдання дослідження. Основна мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному аналізі теорії та практики правового регулювання фактичних шлюбних відносин («фактичного шлюбу») в Україні взагалі та майнових відносин, що складаються між «фактичним подружжям», зокрема, з формулюванням на цьому підґрунті низки теоретичних висновків та пропозицій по вдосконаленню норм сімейного законодавства, які регулюють такі відносини.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені й вирішувалися такі завдання:

здійснити аналіз чинників та процесу виникнення інституту «фактичного шлюбу»;

дослідити підстави та особливості формування інституту «фактичного шлюбу» за сімейним законодавством України;

проаналізувати поняття фактичних шлюбних відносин за сімейним законодавством України і визначити їхні ознаки;

встановити коло та види майнових відносин, які виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі»;

дослідити особливості та склад відносин спільної власності, які виникають між чоловіком та жінкою, що перебувають у «фактичному шлюбі»;

проаналізувати особливості виникнення аліментних прав та обов'язків, які виникають між чоловіком та жінкою, що перебувають у «фактичному шлюбі»;

здійснити аналіз інших майнових прав та обов'язків, які виникають між чоловіком та жінкою, що перебувають у «фактичному шлюбі»;

встановити можливості використання цивільно-правового договору як засобу регламентації майнових прав та обов'язків, що виникають між чоловіком та жінкою, які перебувають у «фактичному шлюбі».

Об'єктом дисертаційного дослідження є інститут «фактичного шлюбу» в цілому і майнові відносини, які виникають між чоловіком та жінкою, що перебувають у «фактичному шлюбі», зокрема.

Предметом дослідження є майнові правовідносини, які виникають між чоловіком та жінкою, що перебувають у «фактичному шлюбі».

Методологічна основа дослідження. Методологічну основу дослідження становить загальнонауковий діалектичний метод, який використовується для аналізу інституту фактичних шлюбних відносин («фактичного шлюбу») та майнових правовідносин, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі», взятих у процесі їхнього розвитку.

Крім того, використовувалися спеціальні наукові методи логічного, системно-структурного, порівняльного та історичного аналізу, які у сукупності були застосовані для з'ясування сутності інституту «фактичного шлюбу», майнових правовідносин, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі», а також специфіки цих правовідносин і перспективи вдосконалення їх правового регулювання сімейним законодавством України.

При цьому, метод історичного аналізу застосовувався для встановлення генезису інституту «фактичного шлюбу» взагалі й характеру розвитку майнових правовідносин, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі», зокрема, а також для визначення тенденцій та характеру їхнього розвитку.

Метод логічного аналізу використовувався при дослідженні змісту норм, що регулюють майнові відносини, які виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі».

Метод системно-структурного аналізу слугував для з'ясування місця інституту «фактичного шлюбу» у системі інститутів сімейного законодавства України, системи майнових правовідносин, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі» тощо.

Використання методу порівняльного аналізу дало змогу провести порівняння головних положень інституту «фактичного шлюбу», зокрема, майнових правовідносин, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі», з суміжними цивільними та сімейними правовідносинами та правовими інститутами у законодавстві України, а також з відповідними правовими рішеннями у цивільному законодавстві інших країн.

Теоретичною базою дисертаційного дослідження є наукові праці таких вітчизняних і закордонних цивілістів, фахівців у інших галузях юриспруденції, як

М.В. Антокольська, А.М. Белякова, С.М. Бєрвєно, В.І. Божко, А.Г. Гойхбарг, Є.М. Ворожейкін, А.Г. Гонгалo, О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, А.Є. Загоровський, О.М. Калітенко, Б.М. Казанцев, О.С. Кізлова, В.М. Коссак, В.В. Луць, В.П. Маслов, Г.К. Матвєєв, А.І. Савченко, Л.А. Пчелінцева, О.А. Пушкін, З.В. Ромовська, В.О. Рясенцев, О.М. Сафончик, Л.М. Свердлов, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Ю.С. Червоний, Г.М. Шахматов, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишка, В.П. Явор та інші.

Емпіричним підґрунтям дослідження слугували положення актів цивільного та сімейного законодавства України, практика їхнього застосування, а також положення актів законодавства інших країн, які регулюють подібні майнові відносини.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше у вітчизняній науці було проведене на монографічному рівні спеціальне дослідження майнових правовідносин, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі». Розглянуті система зазначених правовідносин у цілому, і піддані детальному науковому аналізу такі їх види, як: правовідносини спільної власності, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі»; аліментні відносини, що виникають між зазначеними особами; правовідносини стосовно користування ними житлом тощо.

На підставі проведеного дослідження отримані такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

зроблено висновок про те, що шлюби за звичаєвим правом, які існували в Україні й конкубат, що існував у Римі є дуже схожими, навіть практично однаковими, а отже формування інституту фактичного шлюбу відбувалося в Україні під впливом положень римського приватного права;

пропонується законодавче закріплення поняття інституту «фактичного шлюбу» як сукупності норм сімейного та цивільного законодавства, котрі регулюють майнові, а також деякі немайнові відносини, що виникають внаслідок сумісного проживання (проживання однією сім'єю) чоловіка та жінки, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою та з іншими особами;

пропонується внести зміни до ЦК України та СК України, визначивши можливість спадкування одного з фактичного подружжя з четвертої черги спадкоємців до першої, тим самим підтвердити зміст ст. 74 СК України;

зроблено висновок про те, що можливим є як законне, так і договірне регулювання майнових правовідносин подружжя щодо взаємного утримання як під час перебування у шлюбі, так і після його розірвання;

зроблено висновок про те, що при укладенні спадкового договору за участю подружжя можна виділити декілька процедур укладення. Якщо договір укладають обидва з подружжя, то вони можуть передбачити, що в разі смерті одного з подружжя майно переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його

майно переходить до набувача за договором. Навіть, якщо предметом договору буде спільне майно подружжя («фактичного подружжя»), згода іншого з подружжя не є необхідною, оскільки обидва з подружжя («фактичного подружжя») є учасниками договору. Якщо договір укладає один з подружжя («фактичного подружжя») і предметом буде спільне майно, то для посвідчення договору буде необхідна згода іншого з подружжя («фактичного подружжя»). Якщо спадковий договір укладається одним з подружжя («фактичного подружжя»), і предметом такого договору буде майно, яке є його особистою власністю, то згода іншого з подружжя («фактичного подружжя») в цьому випадку не потрібна, оскільки кожен із подружжя має право скласти окремий договір стосовно свого майна, визначаючи набувача та умови договору за власним розсудом;

зроблено висновок про те, що специфіка укладення спадкового договору за участю подружжя («фактичного подружжя») або одного з них зумовлена тим, що подружжя є суб'єктом майнових відносин, у тому числі, й правовідносин власності, як на загальних цивілістичних засадах, так і на спеціальних умовах, зумовлених фактом їхнього перебування у шлюбі. При цьому, розмежовують внутрішні відносини, що виникають лише між подружжям, та зовнішні, які виникають за участю подружжя з іншими особами. В першому випадку відносини регулюються переважно нормами сімейного законодавства, у другому – переважно нормами цивільного законодавства.

удосконалено:

класифікацію майнових правовідносин чоловіка і жінки, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах (щодо спільного майна, зобов'язання з взаємного утримання, житлові та спадкові правовідносини «фактичного подружжя»);

тезу про те, що чоловік і жінка, які знаходяться у зареєстрованому шлюбі, мають більш чітко визначений і більш універсально урегульований обов'язок матеріально підтримувати один одного за будь-яких обставин (крім випадків, спеціально застережених у законі). Для фактичного ж подружжя встановлені додаткові умови виникнення аліментних правовідносин.

дістало подальшого розвитку:

теза про те, що хоча теоретично допускається можливість (чи право) укладення конкубінатного договору між чоловіком і жінкою, які знаходяться у фактичних шлюбних відносинах, проте реалізація такого права є практично неможливою, адже оформлюючи такі відносини у нотаріально посвідченому договорі, скоріше можна говорити про звичайну реєстрацію шлюбу в органах РАЦС;

теза про те, що проживання чоловіка й жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу створює досить суттєві проблеми при реалізації права власності на частку в майні, яке є об'єктом спільної сумісної власності фактичного подружжя. Ще більше проблем виникає у випадку смерті одного з них, тому єдиною

передумовою ефективної реалізації такого права є знання відповідного законодавства і вміння ці знання втілювати на практиці.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні висновки і пропозиції, сформульовані в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – для створення цілісної концепції регулювання майнових відносин, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі», а також для визначення низки понять у відповідній галузі. Окремі положення дисертації можуть слугувати матеріалом для подальших досліджень інституту «фактичного шлюбу» та відносин, що виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі»;

у сфері правотворчості – для вдосконалення правового регулювання відносин, які виникають внаслідок перебування чоловіка та жінки у «фактичному шлюбі», а також для формулювання наступних пропозицій стосовно усунення прогалин у законодавчому регулюванні відносин у зазначеній галузі;

у навчально-методичній роботі – при викладанні курсу «Цивільне та сімейне право України» та спецкурсів, які стосуються галузі сімейного законодавства, а також при написанні підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій;

у правозастосовній сфері – для підвищення фахового рівня суддів, адвокатів, працівників правоохоронних органів та ін., які займаються вирішенням питань, пов'язаних із реалізацією та захистом майнових прав чоловіка і жінки, які перебувають у «фактичному шлюбі»;

у правовиховній сфері – для підвищення правової культури реальних та потенціальних учасників відповідних правовідносин, формування належного обсягу знань у студентів, які вивчають право.

Апробація результатів дисертації. Дисертація неодноразово обговорювалася на засіданнях кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Основні положення й результати досліджень доповідалися і обговорювалися на наступних наукових конференціях: 10-й ювілейній звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА «Правове життя сучасної України» (27-28 квітня 2007 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції «Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів» (присвячено 120-річчю від дня народження) (13 грудня 2008 р., м. Одеса); IV Міжнародній цивілістичній науковій конференції студентів та аспірантів (3-4 квітня 2009 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (10 квітня 2009 р., м. Одеса).

Результати дисертаційного дослідження використовувались в навчальному процесі під час читання лекцій та проведення практичних і семінарських занять з курсу «Цивільне та сімейне право України».

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення, висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації знайшли відображення у чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, що входять до переліку, затвердженого ВАК України, та чотирьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації відображає логіку та послідовність наукового дослідження й обумовлена його предметом і метою.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації становить 214 сторінок, із них основний текст 197 сторінок. Список використаної літератури становить 180 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковою тематикою Одеської національної юридичної академії, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і використані методи дослідження, викладено наукову новизну і основні положення, що виносяться на захист, висвітлено практичне значення отриманих результатів, їхня апробація.

У **першому розділі «Формування інституту фактичного шлюбу»**, який складається з двох підрозділів, розглядаються питання правового регулювання фактичних шлюбних відносин у римському приватному праві та похідних правових системах, а також в Україні.

Підрозділ 1.1. «Правове регулювання фактичних шлюбних відносин у римському приватному праві та похідних правових системах» присвячено дослідженню умов і факторів розвитку фактичних шлюбних відносин у римському праві.

Дослідження умов і факторів розвитку фактичних шлюбних відносин дозволило зробити висновок про те, що вперше вони були врегульовані у римському праві. Форми, в яких існували зазначені відносини, були різними на різних стадіях розвитку римської державності, але єдиним видом, що зберігся та дійшов до нас із Стародавнього Риму – є конкубінат. Так, в рамках англосаксонської сім'ї було перейнято римське сімейне право, допускалося існування фактичних шлюбних відносин, усі інші форми шлюбу, крім вінчання, визнавалися конкубінатом. У Франції, Німеччині та інших країнах романо-германської правової сім'ї конкубінат також був явищем досить поширеним.

У підрозділі 1.2. *«Формування інституту «фактичного шлюбу» в Україні»* основну увагу приділено становленню та розвитку досліджуваного інституту на теренах України.

Дослідження історичного розвитку інституту сім'ї і сімейних відносин на території Київської Русі дозволило зробити висновок про те, що він перебував під впливом положень римського приватного права, а сімейний лад можна розглядати як симбіоз шлюбу *cum manu* й *sine manu*. Передумовою існування фактичних шлюбних відносин є звичаї, що панували у стародавні часи на території Київської Русі. В даному випадку йдеться не про розпусні зв'язки між представниками різної статі, а про постійне фактичне шлюбне співжиття між двома людьми з метою створення сім'ї, яке не було втілене в законну форму. Норми звичаєвого права розглядають шлюбні відносини як вільну угоду між чоловіком і жінкою, яку вони вважають дійсною і яку з власної волі вони можуть розірвати. Порівняння між шлюбом за звичаєвим правом, який існував в Україні й конкубінатом у Римі дозволило зробити висновок про те, що вони дуже схожі, навіть практично однакові. Подальше дослідження історії регулювання фактичних шлюбних відносин спочатку в Україні у складі Російської імперії, у складі СРСР, а потім – у незалежній Україні свідчить про те, що ідея фактичних шлюбних відносин, яка веде свій початок з Риму, у законодавстві нашої країни, що формувалося і розвивалося протягом багатьох століть, зазнавало змін від поблагливого ставлення, до повної заборони і, нарешті, до визнання їх державою.

У другому розділі *«Загальна характеристика майнових правовідносин фактичного шлюбу в сімейному законодавстві України»*, який складається з двох підрозділів, проаналізовано поняття «фактичного шлюбу» як підстави виникнення правовідносин та види правовідносин, що складаються між жінкою та чоловіком, які перебувають у «фактичному шлюбі».

У підрозділі 2.1. *«Фактичний шлюб» як підстава виникнення правовідносин»* основну увагу присвячено дослідженню таких категорій, як «фактичний шлюб», «сім'я» тощо. Зазначається, що визнання «фактичного шлюбу» підставою виникнення майнових «нібито сімейних» правовідносин висуває вимоги певної формалізації його поняття, зокрема встановлення ознак такого «шлюбу». При встановленні ознак «фактичного шлюбу», використовувалися норми СК України, наукові праці у цій галузі та відомості про традиційні національні побутові уявлення про «фактичний шлюб». В результаті проведеного дослідження зроблено висновок про те, що по-перше, ознакою «фактичного шлюбу» є наявність у жінки та чоловіка, які проживають разом, наміру створити «нібито сім'ю», встановити стійкі «нібито» шлюбно-сімейні відносини. По-друге, його ознакою є те, що в даному разі мається на увазі союз, поєднання для постійного проживання саме жінки та чоловіка. По-третє, ознакою «фактичного шлюбу» є факт спільного проживання жінки та чоловіка. По-четверте, ознакою «фактичного шлюбу» є зовнішній прояв «фактичних подружніх

відносин», які не приховуються перед третіми особами. І, нарешті, по-п'яте, ознакою «фактичного шлюбу» є взаємна турбота жінки та чоловіка, які проживають разом, не реєструючи шлюб, і взаємна матеріальна підтримка один одного.

У підрозділі 2.2. **«Поняття та види правовідносин, що складаються між жінкою та чоловіком, які перебувають у «фактичному шлюбі»** розглядаються деякі визначальні питання характеристики шлюбних (шлюбно-сімейних, сімейних) правовідносин «фактичного подружжя» та їх види. Визначивши спочатку найважливіші особливості шлюбно-сімейних правовідносин взагалі, авторка здійснює аналіз правовідносин, що виникають при «фактичному шлюбі», коли чоловік та жінка тривалий час проживають разом, фактично створюють сім'ю, але не реєструють свій союз. При цьому, робиться висновок про те, що зміна концепції законодавства у цій галузі дає підстави для розгляду відносин, що виникають у «фактичному шлюбі», як правовідносин, «нібито сімейного типу».

Визначаючи види сімейних правовідносин між подружжям (фактичним подружжям) із врахуванням наявності в них майнового елементу, такі правовідносини поділяють на особисті немайнові правовідносини та майнові правовідносини. Що стосується особистих немайнових прав, то відмінностей між зареєстрованим і незареєстрованим шлюбом небагато. Майнові відносини подружжя – це такі відносини, що виникають між чоловіком та жінкою з приводу майна та мають економічний зміст. Правовий режим майна чоловіка і жінки, які проживають спільно без реєстрації шлюбу, може бути характеризований як порядок регулювання майнових відносин «фактичного подружжя», що виникає внаслідок дії комплексу юридичних норм і правових чинників та визначає об'єм і зміст їх майнових прав та обов'язків. Проаналізувавши існуючі класифікації, авторка доходить висновку про те, що більш вдалою є класифікація, яка сьогодні набуває теоретичного і практичного значення завдяки врахуванню практично важливого поділу правовідносин у залежності від способу забезпечення інтересів уповноваженої особи. Відповідно до цього майнові правовідносини подружжя бувають двох основних видів: 1) речові правовідносини (відносини подружжя щодо права власності на майно та права на користування речами, які належать кожному з них); 2) зобов'язальні правовідносини (відносини подружжя щодо взаємного утримання та договірні відносини подружжя). Речові правовідносини подружжя, як і інші цивільно-правові відносини, мають два різновиди: 1) відносини власності та 2) відносини, які складаються щодо прав користування чужою річчю. Відносини власності подружжя виникають стосовно володіння, користування та розпорядження майном.

Розділ третій «Правовідносини спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі» складається з двох підрозділів, присвячених аналізу змісту правовідносин спільної власності

чоловіка та жінки, які перебувають у фактичному шлюбі, а також особливостям виникнення та припинення права власності такого подружжя.

Підрозділ 3.1. «Зміст правовідносин спільної власності жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі» містить аналіз елементів змісту зазначених правовідносин, виходячи з того посилання, що майнові відносини «фактичного подружжя» розуміються як такі відносини, що виникають між жінкою та чоловіком з приводу майна і мають економічний зміст. При цьому, обов'язковими елементами юридичного складу для виникнення права спільної сумісної власності подружжя і спільного майна подружжя, є придбання майна під час шлюбу і ведення спільного господарства подружжям, тобто наявність спільної праці подружжя.

Особливу увагу приділено визначенню правового режиму майна фактичного подружжя як такого, що виникає в результаті дії комплексу правових заходів певного порядку регулювання майнових відносин фактичного подружжя, метою встановлення якого є всебічне упорядкування майнових відносин в сім'ї, забезпечення та захист майнових прав та законних інтересів фактичного подружжя. Правовий режим майна «фактичного подружжя» визначається в залежності від того, ким він встановлений – законодавцем чи самими учасниками відповідних майнових відносин. У зв'язку з цим можна говорити про законний (легальний) і договірний (контрактний) правові режими подружнього майна. Зазначені види правових режимів суттєво відрізняються одне від одного за своїми основними характеристиками та правовими заходами, що включені до їх складу.

Узагальнено випадки, коли поділ спільного майна жінки та чоловіка, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може бути здійснений: 1) у період перебування у фактичних шлюбних відносинах за вимогою одного з них як відповідно до закону (ст. 74 СК України), так і відповідно до укладеного між ними договору (якщо такий є); 2) після припинення фактичних шлюбних відносин за ініціативи будь-кого з них; 3) після смерті одного з них; 4) за заявою кредиторів одного з них (або обох), якщо такі є.

Аналіз законодавства дав можливість визначити наявність єдиних ознак, загальних положень, що поширюються на цю сукупність правових норм. Основними принципами законного режиму майна, є: 1) презумпція спільності майна «фактичного подружжя», 2) рівність прав «фактичного подружжя» стосовно їхнього спільного майна незалежно від розміру внеску в це майно; 3) рівність прав по володінню, користуванню і розпорядженню майном «фактичного подружжя»; 4) спільна відповідальність «фактичного подружжя» по зобов'язаннях майнового характеру. Оскільки найбільшу цінність у спільній сумісній масі майна «фактичного подружжя» займає нерухомість, розпорядження майном можливе з дотриманням вимог як сімейного, так і цивільного законодавства.

У підрозділі 3.2. «*Особливості виникнення та припинення права власності «фактичного подружжя»*» основна увага приділена підставам виникнення та припинення права власності «фактичного подружжя» та їх особливостям.

З метою класифікації підстав набуття об'єктів права особистої власності останні поділені на такі, які набуто до фактичного шлюбу та такі, які набуто у фактичному шлюбі. Набуте до шлюбу, як презюмується, складає особисте майно одного з подружжя, отримане у шлюбі – переходить до майнової сфери одного з подружжя лише за наявності підстав, передбачених у статтях 57 – 59 СК України або за відсутності умов настання спільності майна відповідно до положень глави 8 СК України. Аналогічною є ситуація і стосовно правовідносин спільної сумісної власності фактичного подружжя. Договірний спосіб упорядкування відносин між фактичним подружжям є чи не єдиним способом захисту прав та інтересів його учасників. Так, фактичний чоловік і дружина можуть укласти між собою угоду про поділ майна, яке знаходиться в їхній спільній власності, а також угоди про порядок володіння, користування, розпорядження таким майном та про поділ плодів і доходів від використання спільного майна. Порівняльний аналіз зареєстрованого та фактичного шлюбу в сфері укладення договорів дозволив зробити висновок про те, що відмінність між ними полягає в тому, що договір, укладений одним з учасників фактичних шлюбних відносин в інтересах сім'ї з третьою особою, не створює обов'язків для іншого учасника (якщо в самому договорі не вказане інше), навіть якщо майно, одержане за цим договором, використане в інтересах сім'ї. Крім того, в разі укладення одним із фактичного подружжя стосовно спільного майна договору, який потребує оформлення у нотаріуса або підлягає державній реєстрації, згода іншого не вимагається. При зареєстрованому шлюбі така згода не тільки вимагається, а й має бути належним чином оформлена (нотаріально засвідчується). Сукупність елементів юридичного складу, необхідного для виникнення спільності майна подружжя, визначає і початковий момент виникнення спільності їхнього майна. Початковим моментом виникнення спільності майна подружжя варто вважати момент, коли в одного з подружжя виникло на нього право, за умови, якщо це право виникло під час шлюбу в результаті праці одного або обох з подружжя і якщо чоловік і жінка господарювали. Слід розрізняти момент виникнення спільного майна подружжя і момент виникнення права спільної сумісної власності подружжя. Спільне майно подружжя виникає з моменту, коли в одного з подружжя виникло право на це майно, за умови, що це право виникло в період шлюбу в результаті праці одного або обох з подружжя, якщо чоловік і жінка проживали однією сім'єю. Право ж спільної сумісної власності подружжя настає з моменту одержання цього майна хоча б одним з подружжя.

У результаті припинення фактичних шлюбних відносин припиняються особисті, а також майнові правовідносини чоловіка і жінки, що проживали однією

сім'єю без реєстрації шлюбу. У випадку якщо не зроблений розподіл спільної сумісної власності подружжя або якщо не визначений розмір часток у праві спільної сумісної власності, що належить кожному з колишнього подружжя, то відносини права спільної сумісної власності зберігаються. А оскільки їхні учасники вже не є подружжям, то до відносин спільної сумісної власності застосовуються норми ЦК (статті 368-372 ЦК 2003р.). У підсумку робиться висновок, що ст. 74 і п. 1 та 2 ст. 91 відносно ст. 21 СК України, прямо суперечать принципам сімейного законодавства та інституту шлюбу зокрема, оскільки, з однієї сторони ми не визнаємо фактичні шлюбні відносини як одну з форм офіційного визнання співжиття між чоловіком і жінкою без його реєстрації у встановленому законом порядку, а з іншої сторони в сфері майнових та аліментних прав та обов'язків такий вид відносин є законним і визнаним державою, більше того, встановленим у самому законі. У зв'язку з цим пропонується усунути такі неузгодженості в законодавстві.

Розділ четвертий «Правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у «фактичному шлюбі», щодо взаємного утримання» складається з двох підрозділів, присвячених дослідженню аліментних правовідносин «фактичного подружжя» та їх договорів щодо взаємного утримання.

У підрозділі 4.1. «Аліментні правовідносини «фактичного подружжя» стосовно взаємного утримання» проаналізовано види відповідних правовідносин, що виникають між «фактичним подружжям». Як впливає з положень ст. 91 СК України, право «фактичного подружжя» на утримання може виникнути лише за наявності двох обов'язкових умов: 1) тривалий час проживання однією сім'єю; 2) наявність непрацездатності у чоловіка або жінки, які перебували у фактичних шлюбних відносинах тривалий час. Проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що конструюючи норми Сімейного кодексу України, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з вимогою утримання одним з «фактичного подружжя» іншого, законодавці зробили їх не надто детальними, обравши, натомість, метод «відсилання» до інших норм СК України. Однак, законодавці у ст. 91 СК України, присвяченій праву на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, обмежилися відсиланням лише до окремих статей цього Кодексу, що регулюють аліментні відносини між жінкою та чоловіком, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Вихід із ситуації, що склалася, вбачається у застосуванні аналогії закону і використанні на цій підставі положень ст. 75 СК України, яка, на думку авторки, містить низку рішень, придатних для регулювання аліментних відносин між учасниками фактичного шлюбу. Так, до елементів юридичного складу, який є підставою виникнення аліментних правовідносин за участю фактичного подружжя, слід віднести такі обставини: 1) перебування чоловіка та жінки у фактичних шлюбних відносинах (проживання однією сім'єю); 2) непрацездатність того з «фактичного подружжя», хто претендує на утримання. Але, крім того, юридичними умовами, що роблять

юридичний склад повноцінним і які мають існувати додатковими до згаданих обставин, пропонується визнати: 1) тривалий час перебування у фактичних шлюбних відносинах (проживання однією сім'єю); 2) настання непрацездатності у того з «фактичного подружжя», хто претендує на утримання, під час проживання однією сім'єю; 3) нужденність (тобто, об'єктивно існуюча потреба в утриманні) того з «фактичного подружжя», хто претендує на аліменти; 4) можливість другого з «фактичного подружжя» надавати матеріальну допомогу непрацездатному і нужденному учаснику фактичного шлюбу. У сукупності зазначені обставини та умови виступають як юридичний склад, що є підставою виникнення аліментних правовідносин за участю фактичного подружжя. Крім того, умовою (але вже не виникнення права на утримання, а його реалізації) є також наявність можливості сплачувати аліменти у того з «фактичного подружжя», до кого подається вимога про сплату аліментів, оскільки за відсутності такої можливості суб'єктивне право не забезпечене можливістю його практичної реалізації. Порівняльний аналіз правового регулювання аліментних відносин подружжя, які знаходяться у зареєстрованому шлюбі, та чоловіка і жінки, які перебувають у «фактичному шлюбі» дозволив зробити висновок, що чоловік і жінка, які знаходяться у зареєстрованому шлюбі, мають більш чітко визначений і більш універсально урегульований обов'язок матеріально підтримувати один одного за будь-яких обставин (крім випадків, спеціально застережених у законі).

Детально проаналізований також такий різновид аліментних правовідносин «фактичного подружжя», як передбачене частиною другою ст. 91 СК України право жінки та /або чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, на утримання в разі проживання з нею /ним їхньої дитини.

У *підрозділі 4.2. «Договори «фактичного подружжя» щодо взаємного утримання»* досліджуються договори, які можуть бути укладені «фактичним подружжям» щодо взаємного утримання. До таких договорів належать договір про надання утримання, договір довічного утримання, спадковий договір та інші. Згідно з положенням глави 9 СК України подружжя може укласти між собою договір про надання утримання, в якому встановлюється розмір, умови і порядок виплати аліментів. Така домовленість є різновидом договорів про надання утримання, які укладаються між певними суб'єктами сімейних правовідносин. Договори про утримання мають суттєві особливості, які у сукупності виступають критерієм відокремлення їх від інших цивільних правочинів. До таких відмінностей названих договорів, зокрема, можна віднести те, що: такі договори мають специфічний суб'єктний склад; вони завжди опосередковують відносини, що мають особистий, довірчий характер і, як наслідок, припиняються зі смертю особи, зобов'язаної виплачувати аліменти і (або) зі смертю уповноваженої на їх отримання особи; права та

обов'язки, належні особам за аліментним договором, не відчужуються і не передаються, у цих випадках заміна боржника і кредитора

не дозволяється; вони завжди мають безоплатний характер; зазначені договори – це правочини, виконання яких вимагає здійснення певних дій, розділених у часі; сторони даного договору встановлюють зв'язок між собою на певний строк – визначений або невизначений. Оскільки СК України не містить легального визначення аліментного договору, пропонується таке його формулювання: договір про надання утримання (аліментний договір) – це правочин, за яким одна особа зобов'язується надати утримання іншій особі у розмірі, у спосіб і в строки, встановлені цим договором, за умови, що вони не суперечать умовам і засадам, встановленим законом.

За своєю правовою природою зазначений договір належить до сімейно-правових договорів, оскільки в результаті його укладення та виконання настають правові наслідки, передбачені нормами сімейного законодавства, – надання батьками утримання дитині.

Детально проаналізовано також договір довічного утримання (догляду) і ще один договір, передбачений ЦК України, в якому можуть брати участь і подружжя – спадковий договір.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** за результатами здійсненого дослідження викладено найбільш важливі наукові та прикладні результати, отримані в процесі дослідження, зокрема:

1. Вперше фактичні шлюбні відносини були врегульовані у римському праві. Форми, в яких існували зазначені відносини були різними на окремих стадіях розвитку римської державності, але єдиним видом, що зберігся та дійшов із Стародавнього Риму до наших днів і був неодноразово перейнятий різними державами в різні історичні епохи – є конкубінат.

2. Дослідження історичного розвитку інституту сім'ї і сімейних відносин на території Київської Русі свідчить про те, що він перебував під впливом положень римського приватного права, а сімейний лад можна розглянути як симбіоз шлюбу *cum manu* й *sine manu*. Порівняння між шлюбом за звичаєвим правом, який існував в Україні й конкубінатом, що існував у Римі дозволяє зробити висновок про те, що вони дуже схожі, навіть практично однакові.

3. Подальше дослідження історії регулювання фактичних шлюбних відносин спочатку в Україні у складі Російської імперії, у складі СРСР, а потім – у незалежній Україні свідчить про те, що ідея фактичних шлюбних відносин, яка веде свій початок з Риму, у праві нашої країни, що формувалося і розвивалося протягом багатьох століть, зазнавала змін від поблажливого ставлення, до повної заборони і, нарешті, до визнання їх державою.

4. Між «фактичним подружжям» виникають як особисті немайнові, так і майнові правовідносини. При цьому, майнові відносини «фактичного подружжя»

розуміються як такі відносини, що виникають між жінкою та чоловіком з приводу майна і мають економічний зміст.

5. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, поширюються положення глави 8 СК України.

6. Обов'язковими елементами юридичного складу для виникнення права спільної сумісної власності подружжя і спільного майна подружжя є придбання майна під час шлюбу і ведення спільного господарства подружжям, тобто наявність спільної праці фактичного подружжя.

7. Правовий режим майна фактичного подружжя є таким, що виникає в результаті дії комплексу правових заходів, певного порядку регулювання майнових відносин фактичного подружжя, метою встановлення якого є всебічне упорядкування майнових відносин в сім'ї, забезпечення та захист майнових прав та законних інтересів фактичного подружжя. Правовий режим майна «фактичного подружжя» може бути законним (легальним) і договірним (контрактним). Зазначені види правових режимів суттєво відрізняються одне від одного за своїми основними характеристиками та правовими заходами, що включені до їх складу.

8. Пропонується наступне визначення договору про надання утримання (аліментного договору) – це правочин, за яким одна особа зобов'язується надати утримання іншій особі у розмірі, у спосіб і в строки, встановлені цим договором, за умови, що вони не суперечать умовам і засадам, встановленим законом.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Овчатова-Редько А. Правові форми шлюбних відносин за римським приватним правом /А. Овчатова-Редько //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2007. – Вип. 31. – С. 261–267.

2. Овчатова-Редько А. Походження «фактичного шлюбу» /А. Овчатова-Редько //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2007. – Вип. 33. – С. 148–153.

3. Овчатова-Редько А.О. Основні риси «фактичного» шлюбу за сімейним законодавством України /А.О. Овчатова-Редько //Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2008. – Вип. 38. – С. 132–137.

4. Овчатова-Редько А.О. Поняття «фактичного» шлюбу за сімейним законодавством України /А.О. Овчатова-Редько //Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література. – 2008. – Вип. 41. – С. 121–129.

5. Овчатова-Редько А.О. Поняття «фактичного» шлюбу /А.О. Овчатова-Редько //Правове життя сучасної України: Тези 10-ї ювілейної звітної наукової

конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА, 27-28 квітня 2007 р. – Одеса: Фенікс, 2007. – С. 295–296.

6. Овчатова-Редько А.О. Характерні риси «фактичного» шлюбу за сімейним законодавством України /А.О. Овчатова-Редько //Життя І.В. Шерешевського як духовна єдність між поколіннями юристів: Матеріали Міжнародної наукової конференції (присвячено) 120-річчю від дня народження), 13 грудня 2008 р. – Одеса: Фенікс, 2008. – С. 181–182.

7. Овчатова-Редько А.О. Поняття правовідносин, що складаються між чоловіком та жінкою, які перебувають у «фактичному шлюбі» /А.О. Овчатова-Редько //Збірник тез наукових робіт учасників IV Міжнародної цивілістичної наукової конференції студентів та аспірантів, 3-4 квітня 2009 р. – Одеса: Фенікс, 2009. – С. 492–494.

8. Овчатова-Редько А.О. Деякі питання щодо взаємного утримання «фактичного подружжя» /А.О. Овчатова-Редько //Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Міжнародна науково-практична конференція, 10 квітня 2009 р. Одеса, 2009. - С. 145.

АНОТАЦІЯ

Овчатова-Редько А.О. Майнові правовідносини жінки та чоловіка, які перебувають у фактичному шлюбі, за законодавством України. –Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних і практичних питань правового регулювання майнових відносин «фактичного шлюбу».

Проаналізовано питання правового регулювання фактичних шлюбних відносин у римському приватному праві та похідних правових системах, а також в Україні. Детально досліджено поняття фактичного шлюбу як підстави виникнення правовідносин та види правовідносин, що складаються між жінкою та чоловіком, які перебувають у «фактичному шлюбі». Також проаналізовано такі категорії, як «фактичний шлюб», «сім'я» тощо. Зазначено, що визнання «фактичного шлюбу» підставою виникнення майнових «нібито сімейних» правовідносин висуває вимоги певної формалізації його поняття, зокрема, встановлення ознак такого «шлюбу».

Розглядаються деякі визначальні питання характеристики шлюбних (шлюбно-сімейних, сімейних) правовідносин «фактичного подружжя» та їх види. Проаналізовано зміст правовідносин спільної власності чоловіка та жінки, які перебувають у фактичному шлюбі, а також особливості виникнення та припинення права власності такого подружжя, досліджено аліментні

правовідносини «фактичного подружжя» та договори щодо їх взаємного утримання.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення низки норм чинного законодавства з питань врегулювання майнових відносин «фактичного подружжя», а також усунення колізій між ЦК і СК України.

Ключові слова: шлюб, фактичний шлюб, фактичні шлюбні відносини, фактичне подружжя, спільна сумісна власність, аліментні правовідносини.

АННОТАЦИЯ

Овчатова-Редько А.А. Имущественные правоотношения женщины и мужчины, которые находятся в фактическом браке, по законодательству Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2009.

Диссертационная работа посвящена исследованию вопросов правового регулирования имущественных отношений фактического брака.

Проанализированы вопросы правового регулирования фактических брачных отношений в римском частном праве и производных правовых системах, а также в Украине, что позволило сделать вывод о том, что впервые фактические брачные отношения были урегулированы в римском праве. Исследование исторического развития семьи и семейных отношений на территории Киевской Руси свидетельствует о том, что оно находилось под влиянием положений римского частного права, а семейный уклад можно рассматривать как симбиоз брака *cum manu* и *sine manu*. Сравнение между браками по обычному праву, существовавшими в Украине и конкубинатом, позволило сделать вывод о том, что они практически одинаковы.

Детально исследовано понятие фактического брака как основания возникновения правоотношений и виды правоотношений, которые складываются между женщиной и мужчиной, находящимися в «фактическом браке». Также проанализированы такие категории, как «фактический брак», «семья» и др. Отмечено, что признание «фактического брака» основанием возникновения имущественных «якобы семейных» правоотношений выдвигает требование определенной формализации его понятия, в частности установление признаков такого «брака».

Рассмотрены некоторые вопросы характеристики брачных (брачно-семейных, семейных) правоотношений «фактических супругов» и их виды. Проанализировано содержание правоотношений общей собственности мужчины и женщины, находящихся в фактическом браке, а также особенности возникновения

и прекращения права собственности таких супругов. Обязательными элементами юридического состава для возникновения права общей совместной собственности супругов и общего имущества супругов являются приобретение имущества во время брака и ведение общего хозяйства супругами, то есть, наличие общего труда фактических супругов.

Подробно исследован правовой режим имущества фактических супругов. Установлено, что правовой режим имущества «фактических супругов» может быть законным (легальным) и договорным (контрактным). Отмеченные виды правовых режимов существенно отличаются друг от друга по своим основным характеристикам и правовым средствам, включенным в их состав.

Исследованы алиментные правоотношения «фактических супругов» и договоры по их взаимному содержанию.

Предлагается авторское определение договора о предоставлении содержания (алиментного договора).

На основании осуществленного исследования разработаны предложения и рекомендации по поводу усовершенствования действующего законодательства, устранению коллизий норм гражданского и семейного законодательства Украины.

Ключевые слова: брак, фактический брак, фактические брачные отношения, фактические супруги, общая совместная собственность, алиментные правоотношения.

SUMMARY

Ovchatova-Red'ko A. Property legal relationships of a woman and a man, which are in actual marriage, according to the legislation of Ukraine. –Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Law degree. – speciality 12.00.03 – civil law and procedure: family law: international private law. – Odessa National Academy of Law, Odessa, 2009.

The thesis is dedicated to research of theoretical and practical questions of the legal adjusting of property relations in an «actual marriage».

The issue of the legal adjusting of an actual marriage relations has been analysed in the Roman private law and derivative legal systems, and also in Ukraine. The concept of the actual marriage has been investigated in details as a ground of origin of legal relationships and types of legal relationships which are between a woman and a man in an «actual marriage». Such categories as «actual marriage», «family» etc. are also analysed. It is marked that confession of «actual marriage» by foundation of origin of «allegedly domestic» legal relationships, requirements of certain formalization of its concept, in particular in establishment of signs of such «marriage».

Some determining questions of characteristic of marriage (marriage-domestic, domestic) legal relationships of the «actual matrimony» and their types are examined.

The maintenance of legal relationships of common property of a man and a women, which are in an actual marriage and also peculiarities of occurrence of the right and the termination «discontinuance» of the right of ownership of such matrimonies have been analysed, legal relationships of alimonies of the «actual matrimony» and agreements in relation to their mutual maintenance have been explored.

The suggestions in relation to improvement of number of norms in current legislation on questions of settlement of property relations in the «actual matrimony» and elimination of conflicts between Civil Code and Family Code of Ukraine have been formulated.

Keywords: marriage, actual marriage, actual marriage relations, actual matrimony, common joint property, legal relationships of alimonies.